

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЗАМКОВИХ КОМПЛЕКСІВ У СТРУКТУРІ ІСТОРИЧНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Андрусак У. Б., канд. арх., доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Івано-Франківськ, Україна, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5312-5016>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_conf/30012021/7383

Abstract. *The problem of preservation and use of castle complexes is of paramount importance in the conditions of intensive process of buildings in historical settlements. Because leads to the loss of unique objects of cultural heritage and violation of the uniqueness of the architectural and planning structure of settlements. Castle complexes play an active role in the spatial and composition structure of settlements. It influences on the formation of architectural and compositional relationships with the historically formed environment. In this regard, the issue of preservation of castle complexes as part of the historical and architectural integrity of the settlement structure is urgent. At the same time, taking into account the peculiarities of compositional influence and the artistic and aesthetic value of the visual disclosure of castle complexes. It will allow to develop principles and practical recommendations for functional and planning reorganization of castle complexes.*

Keywords: *castle complex, functional and territorial reorganization, principle, architectural and planning structure, historical settlement, valuable visual views.*

Вступ. В умовах інтенсивної та хаотичної забудови історичних населених пунктів, яка призводить до втрат унікальних пам'яток і порушення неповторності архітектурно-планувальної структури поселень, проблема збереження та використання замкових комплексів як об'єктів культурної спадщини набуває першочергового значення. Оскільки, замковий комплекс включає сукупність елементів історичного ландшафту, планування й архітектурних споруд (зі збереженою автентичністю містобудівної композиції, масштабу та пропорційного співвідношення з оточуючою забудовою), то продовжує відігравати домінуючу роль у формуванні окремих візуальних видів і архітектурного образу населених пунктів у цілому.

З огляду на зазначені особливості замкових комплексів, необхідним є вирішення питання функціонально-територіальної реорганізації об'єктів даного типу як складових культурного ландшафту, а не окремих архітектурних ансамблів. Слід підкреслити важливість збереження замкових комплексів як частини історико-архітектурної цілісності середовища поселень, враховуючи специфіку композиційно-видового впливу та художньо-естетичну цінність видового розкриття таких об'єктів культурної спадщини [1-20].

Мета: виявити наукові принципи та запропонувати практичні рекомендації щодо функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів.

Методи дослідження: літературний, статистичний, порівняльний, ретроспективний і картографічний аналіз наукових, картографічних, архівних, археологічних, ілюстративних матеріалів, які стосуються проблеми дослідження, а також метод моделювання, що дозволив проілюструвати специфіку функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів.

Результати дослідження.

Зарубіжні фахівці J. L. Picardo Castellón, I. Gárate Rojas, M. J. Rodríguez Pérez, C. de Riaño Lozano, C. Quevedo Rojas, A. Izquierdo Toscano, C. Rodríguez Martín (Іспанія), C. Watson, W. Mann (Великобританія), M. Dudler (Швейцарія), L. M. M. de Vasconcelos Correia, S. Constantino, N. Mota (Португалія), W. K. Dietl, K. Egger, M. Scherer, H. Mutschlechner, G. Mahlkecht (Італія), R. Wagemans, E. Vermeulen (Нідерланди) й ін. упродовж 1929 - 2017 рр. розробили та реалізували проекти, що передбачали консервацію, реставрацію й реорганізацію замкових комплексів із адаптацією до нових функцій (музейно-виставкової, культурно-пізнавальної, громадсько-ділової, житлової, харчової, спортивної, розважальної й ін.).

Найяскравішим прикладом функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів є державна мережа готелів Іспанії «Paradores de Turismo» («заїжджі двори»), котра

включає понад 20 пристосованих замкових комплексів, зокрема Parador d'Emporda, Parador de Cardona, Parador de Ciudad Rodrigo, Parador de Jaén (Castillo de Santa Catalina), Parador de Lorca, Parador de Sigüenza, Parador de Alcañiz (Castillo Calatravos) й ін. Усередині оборонних укріплень і споруд влаштовано готельні номери, банкетні та конференц-зали з оглядовими терасами, патіо, басейни та тренажерні зали, а в окремих – передбачено спа-центри, сауни і т. д. Для пішохідних, велосипедних або кінних прогулянок прокладено туристичні маршрути, відправна точка яких – на території даних парадорів. У перелік «Paradores de Turismo», що в загальному включає 97 парадорів, крім замкових, входять також інші комплекси будівель і споруд історичної й архітектурно-містобудівної цінності – палацові та монастирські. В минулому такі об'єкти культурної спадщини здебільшого перебували в напівзруйнованому стані. Проте, після проведених заходів функціонально-територіальної реорганізації, зазначені парадори приваблюють велику кількість відвідувачів щорічно як унікальні об'єкти туризму національних і регіональних туристичних маршрутів Іспанії.

Аналогічно адаптовані до нових функцій понад 20 замкових комплексів Німеччини, які, разом із фортечними, палацовими, монастирськими та садибними комплексами, утворюють систему об'єктів туристичної інфраструктури країни. Наприклад, Burg Trendelburg, Burg Schnellenberg, Schloss Waldeck, Burg Schönbürg, Schloss Rheinfels, Burg Wernberg і ін. є одними з найбільш популярніших об'єктів туристичних маршрутів у Німеччині [1-3, 15, 18-20].

Специфіка збереження цілісності замкових комплексів як основних структурних елементів історичних населених пунктів передбачає такі територіальні пам'яткоохоронні заходи:

- консервацію, реставрацію та реконструкцію планувальної й об'ємно-просторової структури оборонних споруд;
- зміну розмірів (переважно – укрупнення) окремих будівель (у межах зон зорового розкриття замкових оборонних укріплень і споруд) до такої міри, щоб зберегти автентичний характер візуально-композиційних зв'язків із оточуючою забудовою та ландшафтом, а також діапазон візуального сприйняття комплексу у довколишньому містобудівному середовищі;
- у виняткових випадках – можливість нового будівництва всередині периметру замкових оборонних укріплень та в межах зон видового сприйняття комплексу.

Проведенню вищезазначених заходів передують здійснення комплексного аналізу замкової території в сукупності з зонами охорони, оскільки лише в поєднанні з довколишньою забудовою та ландшафтом історико-культурний образ замкових комплексів формується цілісно.

При цьому, замкові комплекси є своєрідними системами, для яких характерною є територіальна й історична цілісність, а також функціональна підпорядкованість пам'яткоохоронному зонуванню, що передбачає охорону найближчого історичного середовища об'єктів даного типу [2, 3, 13, 20, 23, 26-28].

На основі проведеного літературного, картографічного і порівняльного аналізу наукових, ілюстративних і картографічних матеріалів щодо особливостей функціональної адаптації будівель і споруд замкових комплексів, зазначені комплекси систематизовано за такими категоріями:

- *I категорія* – замкові комплекси, де номенклатура сучасних функціональних елементів впроваджена безпосередньо всередині оборонних укріплень і споруд;
- *II категорія* – замкові комплекси, де нові функціональні елементи розміщені за межами периметру оборонних укріплень;
- *III категорія* – замкові комплекси, де передбачено водночас обслуговування у межах оборонних споруд і поза межами периметру укріплень [2, 3, 18-20].

Відповідно до проведеного аналітичного дослідження, можна стверджувати, що домінуючим видом функціонального пристосування замкових комплексів даних країн є туристично-рекреаційне. При цьому, до першої категорії комплексів відповідно належать: в Іспанії та Німеччині 23 й 21 об'єкт, до другої – 2 й 1, до третьої – 27 й 57 об'єктів.

З метою виявлення особливостей функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів Іспанії та Німеччини, детально проаналізовано номенклатуру сучасних функціональних елементів деяких об'єктів даного типу, результати якого наведено в таблиці 1 [1-3, 15, 18-20].

Варто відмітити, що крім включення в готельну мережу (згідно наведених прикладів), замкові комплекси Європи часто пристосовують також під музейно-виставкове функціональне призначення. Зокрема, на території Schloss Heidelberg, Burg Sparrenberg, Schloss Hambach (Німеччина) зведено нові споруди – центри для відвідувачів; у Castle Bruneck (Італія) створено музей у новозбудованих підземних приміщеннях; а в Castelo Novo (Португалія) та Sandsfoot

Castle (Англія) влаштовано прогулянкові доріжки, пандуси та сходи для огляду археологічних експонатів на замковій території

Узагальнивши матеріали зарубіжного практичного досвіду щодо функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів, автором визначено типи їх ранжування:

- багатofункціональний;
- скансен-музей;
- музейно-виставковий;
- рекреаційний;
- туристичний [1-3, 15].

Таблиця 1. Узагальнений перелік нових функціональних елементів замкових комплексів (зарубіжний досвід)

Перелік функціональних елементів			Приклади замкових комплексів
у межах внутрішнього периметру		поза межами периметру	
<ul style="list-style-type: none"> - готель - ресторан - літній майданчик ресторану - конференц-зал - бар / лаунж - фітнес-центр - спа-центр - сауна - басейн - тераса для загару - солярій 	<ul style="list-style-type: none"> - музейно-виставкові зали - скансен-музей - бібліотека - церква / каплиця - тераса для відпочинку - патіо 	<ul style="list-style-type: none"> - оглядові майданчики - сад - автостоянка - відкритий / критий басейн - тенісний корт - пляж - елінги для човнів - футбольне поле - поле для гольфу - гірськолижні траси - витяг 	<ul style="list-style-type: none"> - Парадор-д'Емпорда - Парадор-де-Альканьїс - Парадор-де-Каталіна - Парадор-де-Кардона - Парадор-де-Кармона - Парадор-де-Куенка - Парадор-де-Байона - Бург Шьонбург - Бург Шнелленберг - Бург Трендельбург - Вассершльосс Вестбург - Шльосс Вальдек - Шльосс Рейнфельс

Виявлено залежність між видом адаптації об'єкта дослідження під нові функції та такими чинниками:

- 1) розташуванням у природно-ландшафтних умовах;
- 2) ступенем архітектурно-археологічної збереженості;
- 3) локалізацією нових функціональних елементів відносно існуючих замкових укріплень і споруд.

Зазначені специфічні особливості функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів знаходять своє відображення в планувальній організації нових номенклатурних елементів, яка базується на функціональному зонуванні об'єкта дослідження в цілому, а також на основі специфіки розташування в природному оточенні:

- пагористий рельєф з водоймами (мисові плато, високі береги річок, острови);
- рельєф без водойм (скелі, пагорби, підніжжя пагорбів, рівнинні плато, долини).

На формування функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів суттєво впливають природні осі – річки, прибережні смуги водойм, гірські хребти та пагорби, а також містобудівні осі – транспортні магістралі, пішохідна мережа, траєкторії туристичних маршрутів тощо [3, 11, 13, 14, 17, 19].

Отже, функціонально-територіальна реорганізація об'єкта дослідження обумовлюється природними й антропогенними чинниками, що впливають на функціональне зонування території замкових комплексів і номенклатурний склад нових функціональних елементів [3].

Збереження та використання замкових комплексів у процесі їх функціонально-територіальної реорганізації вимагає певних містобудівних заходів щодо їх реконструкції й експлуатації (консервації, реставрації, регенерації, ревіталізації та ін.) [2-11, 14-20].

У процесі функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів передбачено можливість використання таких основних методів як резервація, модернізація, трансформація.

Метод резервації полягає в збереженні автентичності замкових споруд і зовнішніх оборонних укріплень, ареаландшафту (унікального ландшафту) та мікрорландшафту (однотипного ландшафту), а також цінної історичної забудови, що належать до охоронної зони замкового комплексу під час функціонально-територіальної реорганізації комплексу. При

цьому, необхідним є проведення робіт із консервації, реставрації, реконструкції чи ремонту зазначених споруд і ландшафту, а також – благоустрою території, відповідно до нових функцій.

Метод модернізації передбачає часткове оновлення архітектурно-планувальної структури замкового комплексу, що належить до охоронної зони (оборонних споруд і укріплень, ареаландшафту і мікроландшафту, історичної забудови), а також можливість спорудження нових об'єктів сфери обслуговування в зоні регулювання забудови та охоронюваного ландшафту, за умови функціонального пристосування об'єкту дослідження. При цьому, передбачено використання різних прийомів реставрації та реконструкції.

Метод трансформації допускає повну зміну просторово-планувальної структури замкового комплексу, внаслідок можливості спорудження нових об'єктів сфери обслуговування у всіх пам'яткоохоронних зонах комплексу [2-12, 14-20].

Зазначені методи проілюстровано відповідними прикладами функціонально-територіальної реорганізації таких замкових комплексів як Parador de Cardona, Parador de Jaén (Іспанія), Burg Schönburg (Німеччина) на рис. 1. [1-3, 15, 18-20].

Проведений аналіз наукових, архівних, археологічних, історичних картографічних матеріалів, їх співставлення з фрагментами актуальних карт Google maps, а також фотографіями різних часових періодів, дозволив встановити орієнтовні межі пам'яткоохоронного зонування та зон видового розкриття досліджуваних замкових укріплень і споруд, а також визначити особливості розташування нових функціональних елементів як у межах оборонних споруд, так і поза межами периметру укріплень. За результатами проведеного аналізу, виявлено принципи функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів, які узагальнили та поєднали в собі методи збереження та відновлення пам'яток на всіх етапах функціонального пристосування комплексів. Кожним із запропонованих принципів зафіксовано певну загальну особливість, властиву замковим комплексам як цілісним об'єктам, на різних рівнях візуального сприйняття, згідно траєкторії існуючих або потенціальних туристичних маршрутів (відповідно транспортній і пішохідній структурі поселень). Положеннями принципів кожного наступного рівня деталізовано попередні й одночасно окреслено прийоми та практичні рекомендації засобами реалізації даних тверджень.

Процес функціонально-територіальної реорганізації, починаючи від пристосування замкових комплексів, ґрунтується на принципі *«функціональної спеціалізації замкових комплексів відповідно до ресурсного потенціалу території розміщення»*. Даний принцип виведено на основі комплексного аналізу таких чинників: рівня пізнавальної цінності історичних ареалів, особливостей ландшафтно-кліматичних умов території розташування, специфіки локалізації замкових комплексів у архітектурно-планувальній структурі поселень, а також унікальності планувально-просторової структури замкових укріплень і споруд, живописності ландшафтних зон території всередині та довкола об'єкта дослідження, ступеня збереженості, технічного стану та сучасного функціонального використання укріплень і споруд замкових комплексів [3, 18-20].

Залежно від характеристик обраних чинників, варіанти функціональної адаптації замкових комплексів можуть бути наступними:

- *готельно-ресторанні заклади з музейно-виставковими приміщеннями та можливістю проведення історичних реконструкцій, концертів, фестивалів;*
- *оздоровчі чи рекреаційні заклади спортивного профілю.*

При цьому, така диференціація здійснюється на основі досить широкого трактування поняття «функція», що передбачає узагальнюючу фіксацію відповідної номенклатури. Водночас, передбачено можливість вибору таких перспективних категорій нового функціонального призначення для об'єкта дослідження (за результатами аналізу зарубіжних прикладів пристосування):

- *«універсальна» (поліфункціональна);*
- *спеціалізована (туристична, курортна, спортивно-оздоровча).*

Наведений поділ визначений особливостями розташування об'єктів сфери обслуговування замкових комплексів на місцевості, функціональними групами приміщень, планувально-просторовою структурою, місткістю та категоріями комфортності. Номенклатура нових функціональних елементів, розташованих всередині оборонних споруд залежатиме від ступеня збереженості, технічного стану, характеристик планувально-просторової структури та зорового розкриття замкових укріплень і споруд.

Рис 1. Узагальнення варіантів номенклатури сучасних функціональних елементів замкових комплексів

Система нових функціональних елементів, передбачених у межах замкових споруд і укріплень, взаємопов'язана з розподілом функцій між об'єктами обслуговування туристичної та соціально-побутової сфери поза контуром замкових укріплень так, що в міру наближення до замкового комплексу, процес перерозподілу функцій і формування комунікаційних зв'язків здійснюється на основі принципу «делегування функцій відповідно до пам'яткоохоронних зон, зон візуального сприйняття, траєкторії туристичних маршрутів, до яких включені замкові комплекси».

Згідно встановлених границь пам'яток охоронних зон і зон візуального сприйняття замкових комплексів, детерміновано типи структури розміщення об'єктів обслуговування та комунікаційних зв'язків між ними:

- «закрита компактна» (об'єкти інфраструктури сконцентровані довкола замкових укріплень і споруд так, що утворюють найкоротші комунікаційні зв'язки між собою);
- «відкрита лінійна» (об'єкти обслуговування зосереджені вздовж основних формуючих елементів – планувальних і природних рубежів);
- «довільний візерунок» (інфраструктурні об'єкти розміщуються відносно рівномірно неподалік замкових укріплень і споруд, утворюючи комунікаційні зв'язки сітчастого характеру) [2, 3, 11, 13, 17-20].

Подальший процес функціонально-територіальної реорганізації обумовлено принципом «історичної спадковості відповідно до ієрархії збереженості замкових комплексів», який визначає формування багаторівневої системи (відповідно до ступенів збереженості, технічного стану замкових укріплень і споруд), що об'єднує та розподіляє локалізацію об'єктів обслуговування та комунікаційні зв'язки між ними на мікрорівні, локальному та макрорівні.

Доцільно проранжувати замкові споруди й укріплення за їх роллю в композиційно-просторовій структурі населених пунктів і формуванні архітектурно-композиційних взаємозв'язків з історично сформованим середовищем. З цією метою необхідно визначити: з якими елементами оточуючого середовища замкові споруди й укріплення утворюють головні композиційно-просторові зв'язки, що потребують обов'язкового збереження. Крім того, потрібно встановити додаткові зв'язки, що володіють більшою гнучкістю, та в перспективі можуть бути змінені. Для цього варто проаналізувати видове розкриття замкових комплексів за рівнем художньо-естетичної цінності. Завдяки такому підходу, можна отримати повне уявлення про характер художньо-естетичної цінності видового розкриття замкових комплексів, що в подальшому дозволить розробити науково-обґрунтовані пропозиції щодо реконструкції та пристосування існуючої історичної забудови, без шкоди для усталеної планувально-просторової структури поселень, виявляючи та розвиваючи її кращі сторони.

Заходи збереження композиційно-видової цілісності історично сформованого середовища, визначені даним принципом, інтегрують у єдину систему такі основні «складові»:

1) автентичну планувально-просторову структуру замкових комплексів на мікрорівні, тобто в межах охоронної зони, де заборонено нове будівництво, передбачено можливість проведення реставраційно-консерваційних і відновлювальних робіт щодо оборонних укріплень і споруд, усунення дисгармонійних будівель, зелених насаджень і елементів благоустрою, заміни (знесення) господарських, промислових і складських будівель спорудами сприятливого функціонального призначення);

2) сектори найкращої видимості замкових комплексів на локальному рівні – в межах зон регулювання забудови та охоронної, де визначено обов'язкове збереження загального характеру, масштабу, єдності ритму та модуля сформованої історичної забудови, передбачено можливість здійснення необхідних робіт по реконструкції існуючих споруд і допустимість вибіркового нового будівництва на вільних ділянках, на місці існуючих малоцінних або дисгармонійних будівель;

3) візуальне розкриття замкових комплексів на макрорівні – в межах зон граничної та оптимальної видимості, охоронюваного ландшафту, де передбачено можливість спорудження нових будівель співмасштабних і композиційно пов'язаних із історичною забудовою на територіях вільних від забудови [2-12, 14-20].

Останній етап функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів визначено принципом «єдності з оточенням відповідно до цілісності сприйняття замкового комплексу з зон оптимальної та граничної видимості вздовж траси туристичного маршруту» передбачає участь об'єкта дослідження в створенні стійких композиційно-просторових зв'язків і формуванні єдиного композиційного цілого, де середовищу відводиться узагальнююча роль.

При функціональному зонуванні комплексів основним критерієм є визначення цілісності візуального сприйняття замкових укріплень і споруд із зон оптимальної та граничної видимості вздовж траси туристичного маршруту. Кількість і площа територій зон візуального сприйняття замкових комплексів можуть відрізнятися залежно від міри виявлення особливостей вигляду з видових точок кожної зони видимості (домінантна, суттєва, рядова, фрагментарна, незначна).

Таким чином, радіус зорового розкриття комплексів уздовж траєкторії туристичного маршруту обумовлюється роллю (фонова, флангова, екрануюча) рельєфу місцевості, зелених насаджень, водних басейнів і довколишніх споруд, що визначаються типами візуальної взаємодії (ключовим і паритетним).

Заходи реалізації принципу передбачають максимальне очищення зони переднього плану замкових комплексів від зайвих зелених насаджень, які перешкоджають візуальному огляду споруд і укріплень, а також розкриття простору комплексів зі сторони основних підходів і під'їздів [2-12, 14-20].

Висновки. Основуючись на результатах аналізу прикладів закордонного практичного досвіду пристосування замкових комплексів під нові функції, визначено такі типи функціонально-територіальної реорганізації: багатофункціональний, скансен-музей, музейно-виставковий, рекреаційний, туристичний. Збереження та використання замкових комплексів у процесі функціонально-територіальної реорганізації вимагає певних містобудівних заходів щодо їх реконструкції й експлуатації (консервації, реставрації, регенерації, ревіталізації й ін.), які передбачені методами резервації, модернізації та трансформації. Проведений аналіз наукових, архівних, археологічних, історичних картографічних матеріалів, їх співставлення з фрагментами актуальних карт Google maps, а також фотографіями різних часових періодів, дозволив визначити специфіку розташування нових функціональних елементів як у межах оборонних споруд, так і поза межами периметру укріплень. Виявлено залежність між видом функціональної адаптації об'єкта дослідження й такими чинниками як розташування в природно-ландшафтних умовах; ступінь архітектурно-археологічної збереженості; локалізація нових функціональних елементів відносно існуючих замкових укріплень і споруд. За результатами проведеного аналізу, виявлено принципи функціонально-територіальної реорганізації замкових комплексів: «функціональної спеціалізації замкових комплексів відповідно до ресурсного потенціалу території розміщення»; «делегування функцій відповідно до пам'яткоохоронних зон, зон візуального сприйняття, траєкторії туристичних маршрутів, до яких включені замкові комплекси»; «історичної спадковості відповідно до ієрархії збереженості замкових комплексів»; «єдності з оточенням відповідно до цілісності сприйняття замкового комплексу з зон оптимальної та граничної видимості вздовж траси туристичного маршруту». Кожним із запропонованих принципів зафіксовано певну загальну особливість, властиву замковим комплексам як цілісним об'єктам, на різних рівнях візуального сприйняття, згідно траєкторії існуючих або потенціальних туристичних маршрутів (відповідно транспортній і пішохідній структурі поселень). Положеннями принципів окреслено прийоми та практичні рекомендації реалізації даних тверджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак У. Б. *Науково-проектний досвід функціонально-планувальної реорганізації замкових комплексів*. Прикладні науково-технічні дослідження: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (3 - 5 квітня 2019). Симфонія-форте. Івано-Франківськ, 2019. С. 192 - 193. [Andrusiak U. B. *Scientific and designing experience of functional and planning reorganization of castle complexes*. In: Ukraine Technical Sciences Academy, III International Scientific Practical Conference "Applied Scientific and Technical Research". Ivano-Frankivsk, Ukraine, 3 - 5 April 2019. Ivano-Frankivsk: Symphony-forte, 2019. PP. 192 - 193.]
2. Андрусак У. Б. *Особливості функціонально-планувальної реорганізації замкових комплексів*. Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historical Fortifications: collection of Scholarly Articles XI International Conference (2 - 6 June 2019). Chelm - Lviv, 2019. PP. 8 - 21, ISSN 2544 - 6517. [Andrusiak U. B. *Specificity of functional and planning reorganization of castle complexes*. In: The State School of Higher Education in Chelm, Lviv Polytechnic National University, Department of Architecture and Conservation, "Current Issues in Research Conservation and Restoration of Historical Fortifications", XI International Conference, Poland - Ukraine, 2 - 6 June 2019. Chelm - Lviv, 2019. PP. 8 - 21, ISSN 2544 - 6517.]
3. Андрусак У. Б. *Принципи функціонально-планувальної реорганізації замкових комплексів на прикладі Івано-Франківської області*: дис. канд. арх.: 18.00.01. Харківський НУ міського господарства ім. О. М. Бекетова. Х., 2019. 278 с. [Andrusiak U. B. *Principles of functional and planning reorganization of castle complexes on the example of Ivano-Frankivsk region*. diss. Ph. D in Arch.: 18.00.01. O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv. Kharkiv, 2019. 278 p.]
4. Бевз М. В. *Методологічні основи збереження та регенерації архітектурних заповідних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України)*: дис. доктора арх.: 18.00.01. ХДУБА. Харків, 2004. 332 с. [Bevz M. V. *Methodological bases of preservation and regeneration of architectural protected complexes of historical cities (on the example of Western Ukraine)*. diss. D. Sc. in Arch.: 18.00.01. State University of Construction and Architecture in Kharkiv. Kharkiv, 2004. 332 p.]

5. Концепція національної політики щодо збереження культурної спадщини в Україні: проект. Регіональне співробітництво для збереження культурної спадщини: проект Європейської Комісії / за ред. О. П. Олійник; ICOMOS, НДІ пам'яткоохоронних досліджень України. Архитектура и престиж. К., 2014. 134 с. [*Concept of national policy for preservation of cultural heritage in Ukraine* Oliyynik, O. P. eds., ICOMOS. 2014. Architecture and prestige. Kiev, 2014. 134 p.]
6. Коротун І. В. *Архитектурно-містобудівні основи створення буферних зон об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО*: дис. доктора арх.: 18.00.01. КНУБА. К., 2017. 481 с. [Korotun I. V. *Architectural and town-planning bases of creation of buffer zones of UNESCO world heritage sites*. diss. D. Sc. in Arch.: 18.00.01. National University of Construction and Architecture in Kyiv. Kyiv, 2017. 481 p.]
7. Лесик О. В. *Охрана и рациональное использование памятников архитектуры*. Вища школа. Львів, 1987. 126 с. [Lesyk O. V. *Protection and rational use of architectural monuments*. High school, 1987. 126 p.]
8. Лесик О. В. Пристосування пам'яток архітектури України для нових потреб: сучасна проблематика // *Архитектурна спадщина Волині*, 2014. С. 22 - 26. [Lesyk O. V. Adaptation of Ukrainian architectural monuments to new needs: modern problems. *The architectural heritage of Volyn*, 2014. № 4, pp. 22 - 26.]
9. Лесик О. В. Проблеми реставрації та пристосування пам'яток архітектури України для сучасних функцій // *Етнотрадиції у дизайні та архітектурі*, 2015. С. 37 - 44. [Lesyk O. V. Problems of restoration and adaptation of architectural monuments of Ukraine for modern functions. *Ethnotraditions in design and architecture*, 2015. pp. 37 - 44.]
10. Лесик О. В. *Формування закладів відпочинку та туризму в історико-архитектурному середовищі України*: дис. доктора арх.: 18.00.02 КНУБА. К., 1993. 294 с. [Lesyk O. V. *Formation of recreation and tourism institutions in the historical and architectural environment of Ukraine*: diss. D. Sc. in Arch.: 18.00.02. KNUCA. K., 1993. 294 p.]
11. *Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР* / под ред. И. В. Колесникова; редкол.: Е. Е. Водзинский, Е. Е. Ключниченко, И. В. Колесникова, Ю. А. Нельговский. КиевНИИПград. К., 1982. 120 с. [*Guidelines for the research of historical and architectural heritage in the cities of the Ukrainian SSR*. Kolesnikova I. V. eds., Kiev: Kiev Research and Design Institute of Urban Planning, 1982. 120 p.]
12. Осиченко Г. О. *Композиційні аспекти реконструкції композиційних структур історичних міст (на прикладі міст Центральної України)*: дис. канд. арх.: 18.00.01. ХДУБА. Харків, 2006. 131 с. [Osichenko, G. O., 2009. *Compositional aspects of reconstruction of compositional structures of historical cities (on the example of cities of Central Ukraine)*. diss. Ph. D in Arch.: 18.00.01. State University of Construction and Architecture in Kharkiv. Kharkiv, 2006. 131 p.]
13. Панченко Т. Ф. *Ландшафтно-рекреаційне планування природно-заповідних територій*: монографія. Логос. К., 2015. 176 с. [Panchenko T. F. *Landscape and recreational planning of territories of nature reserves*, Logos. Kiev., 2015. 176 p.]
14. Полутренко У. Б. Методичні підходи до пам'яткоохоронного зонування замкових комплексів // *Проблеми розвитку міського середовища*. 2017. № 3/19. С. 151 - 158. [Polutrenko U. B. Methodical approaches to the conservtional and protection zoning of castle complexes. *Problems of urban environment development*, 2017, 3/19, pp. 151 - 158.]
15. Полутренко У. Б. *Особливості нових функціональних елементів замкових комплексів*. Архітектура і дизайн. Традиції. Новітність. Майбутнє: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (18 - 20 жовтня 2018) / за ред. З. В. Лукомська. ІФНТУНГ. Івано-Франківськ, 2018. С. 60 - 62. [Polutrenko U. B. *Features of new functional elements of castle complexes*. In: Z. V. Lukomska, red., International Scientific Practical Conference «Architecture and design. Traditions. Innovation. Future». Ivano-Frankivsk, Ukraine, 18 - 20 October 2018. Ivano-Frankivsk: IFNTUNG, 2018. PP. 60 - 62.]
16. Ремешило-Рибчинська О. В. Принципи ревалоризації архітектурних ансамблів в історичному ландшафті // *Науковий вісник НЛТУ*, 2008. Вип. 18.12. С. 140 - 143. [Remeshilo-Rybchynska O. V. Principles of revaluation of architectural ensembles in the historical landscape *Journal of National University «Lviv Polytechnic»*, 2008. № 18.12. PP. 140 - 143.]
17. *Рекомендации по составлению проектов планировки городов УССР с историко-архитектурными заповедниками и комплексами памятников архитектуры* / под ред. О. И. Кульчицкая; редкол.: А. Д. Иванова, Г. Д. Орехова, Г. И. Фрумин, Р. М. Хакало, Ю. А. Боднар [и др.]. КиевНИИПград. К., 1971. 136 с. [*Recommendations on the compilation of planning projects for cities of the Ukrainian SSR with historical and architectural reserves and complexes of architectural monuments*. Kulchitskaya O. I. eds., Kiev: Kiev Research and Design Institute of Urban Planning. 1971. 136 p.]
18. De Vasconcelos Correia, L. M. M. *Castelos em Portugal. Retrato do seu perfil arquitectónico [1509-1949]*: Mestre em Engenharia Civil Coimbra; especialização em Ciências da Construção. Universidade de Coimbra, 2007. 373 p.
19. Polutrenko U. Principles and planning models of functional and territorial reorganization of castle complexes // *Space & FORM*, 2018. № 35. PP. 141 - 156.
20. Rodríguez Pérez, M. J. *La Rehabilitacion de Construcciones Militares Para Uso Hotelero: La Red de Paradores de Turismo (1928-2012)*: Programa de Doctorado de conservacion y restauracion del patrimonio Arquitectonico. Universidad Politecnica de Madrid. Madrid. 2013. 373 p.